

3. Гаранян Н.Г., Холмогорова А.Б. Замысловатый танец современной пары // Семейная психология и семейная терапия. – М., 2000. – №1. – С.3-11.

4. Кернберг О.Ф. Отношения любви: норма и патология. – М.: Независ. фирма "Класс", 2000. – 256 с.

5. Коцарь А.В. Особливості психосексуального розвитку хворих на невроз жінок, що знаходяться у відносинах подружньої залежності. Автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. – К., 2002. – 19 с.

6. Кочарян А.С. Личность и половая роль. – Х.: Основа, 1996. – 127 с.

7. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа. – СПб: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1995. – 288 с.

8. Сидоренко Е.В. Терапия и тренинг по Альфреду Адлеру. – СПб: "Речь", 2001. – 396 с.

9. Фромм Э. Искусство любви. – М.: ЭМЦ "Юниверс" МГУ, 1990. – 64 с.

УДК 159.9:159.94

Тімченко О.В., доктор психологічних наук, доцент,
Лебедева С.Ю.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ІНДИВІДУАЛЬНУ ВАРІАБЕЛЬНІСТЬ РЕАКЦІЙ НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ

Актуальність проблеми. Практично невирішеною залишається на сьогодні проблема індивідуальної варіабельності реакцій на стрес. Усе частіше дослідники цікавляться, чому одні й ті самі умови можуть бути для одних стресогенними, а для інших – ні, чим зумовлені ці розбіжності, із якими особистісними особливостями це пов'язано. Актуальність цих проблем не викликає сумніву, але тільки в останні роки дослідники приступили до систематичного вивчення внутрішніх причин подібних зв'язків.

Аналізуючи зарубіжний досвід дослідження ставлення людини до несприятливих подій, російські вчені Л.Г.Дика й А.В.Махнач

дійшли до важливого висновку про те, що, розуміючи причини і механізми виникнення стресу, психічної напруженості, виявляючи деяку подібність ситуацій, що колись траплялися у житті людини, та визначивши типові помилки поведінки, можна передбачити поведінку людини в несприятливих умовах життя [1].

Слідом за Лазарусом [2], який висунув пропозицію про те, що для кожної конкретної людини стресогенність події визначається вивченням провідної ролі когнітивних механізмів у сприйнятті даної події як стресогенної і знаходження відповідної реакції на неї, Холмс і Масуда припустили, що "загальною властивістю стресогенних подій є те, що при їхньому виникненні відбувається запуск у індивіда деякого адаптивного або поведінкового стереотипу, що переборює труднощі" [3].

Іншим напрямком у вивченні даної проблеми став підхід Пейкела, Прусоффа й Уленхута [4], відповідно до якого стресовість події визначалася, наскільки сильно вона шкодить людині. Вимірюючи відповідно до цього суб'єктивну оцінку ступеня емоційного стресу і пов'язуючи події з психологічним стресом, представники цього напрямку автоматично підтверджували наявність кореляції між несприятливою подією і викликаним нею фізіологічним стресом.

Критично оцінюючи основні підходи, що склалися на сьогодні у психологічній науці щодо вивчення проблеми індивідуальної варіабельності реакцій на стрес, необхідно підкреслити, що психічний стан, настрій і ступінь задоволеності своєю діяльністю значно впливають на сприйняття людиною конкретної події і можуть змінювати стан індивіда, провокуючи негативну оцінку різноманітних життєвих подій.

Аналіз групи внутрішніх факторів, що призводять до виникнення у працівника правоохоронних органів професійного стресу, повинен проводитися переважно з погляду виділення особливостей, що властиві конкретному суб'єкту, і спроб типологізації індивідуальних розбіжностей. Цілком очевидно, що будь-яка людина – істота унікальна за своїм фізіологічним і психологічним портретом. Ця своєрідність приводить до того, що однакові зовнішні впливи знаходять різне кількісне або якісне переломлення в характері розвитку професійного стресу.

Гіпотеза дослідження. Виділення деяких загальних закономірностей у процесі генезу станів і аналіз причин, які лежать у їхній основі, дозволять об'єднати загальні (за певними

підставами) види індивідуальних реакцій, тобто вирішити задачу типологізації індивідуальних розбіжностей.

Мета роботи. Обґрунтувати основні особливості особистості, що визначають індивідуальну варіабельність реакцій на розвиток професійного стресу.

Ми вважаємо, що індивідуальну варіабельність реакцій на стрес варто розглядати на основі наступних особливостей особистості:

- психофізіологічної;
- психологічної;
- поведінкової.

На психофізіологічному рівні характер розвитку професійного стресу визначатиметься конституціональними особливостями міліціонера спецпідрозділу “Беркут”, типом його нервової діяльності, циклічністю протікання фізіологічних функцій, наявністю хвороб (у тому числі, викликаних даною професією) та ін.

На психологічному рівні до таких факторів будуть належати: ступінь розвитку основних психічних функцій, наявність певних спроможностей, рівень сформованості вольових якостей, особливості організації мотиваційної сфери, що у комплексі визначатимуть індивідуально-психологічні властивості особистості.

Особливу важливість у вивченні даної групи факторів набуває вміння практичного психолога системи ОВС проводити аналіз мотиваційної і емоційно-вольової сфер особистості, які багато в чому визначатимуть “обличчя” професійного стресу. Саме мотиваційна структура й особливості емоційно-вольової сфери формують певні особистісні якості (екстраверт – інтроверт, невротизм, рівень тривожності) і характерологічні особливості міліціонера спецпідрозділу “Беркут”, які створюють сприятливі можливості для розвитку або, навпаки, усталеності до виникнення професійного стресу.

Так, американські психологи (P.A.Russo, A.S.Engel, S.H.Hatting та ін.) розподіляють поліцейських на три основні групи залежно від мотивів свого вступу на службу в поліцію [5].

До першого типу відносять тих, хто обрав цю професію з корисливих мотивів (заряди заробітної платні, різних пільг, гарантованої зайнятості та ін.).

До другого типу відносять “кар’єристів”, тобто поліцейських, які вище за все ставлять престиж, незалежність, професійні навички та вміння, які сприяють їх переміщенню по службі.

До третього типу відносять “ідеалістів”, тобто поліцейських, орієнтованих на служіння суспільству, народу і т. ін.

За даними P.V.Ainsworth та K.Pease [6], різні типи поліцейських по-різному оцінюють стресогенність ситуацій, в яких доводиться бути співробітнику поліції. Результати цих досліджень можна подати у вигляді таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка стресогенності ситуацій поліцейськими з різними типами мотивації вступу на службу в поліцію

Джерела стресу	Оцінка (В – висока, Н – низька)		
	Користолюбці	Ідеалісти	Кар’єристи
Судді, що не погоджуються на співробітництво	В	В	В
Прокурори, що не погоджуються на співробітництво	В	В	В
Відсутність вдячності та винагород	В	Н	Н
Байдужі керівники	Н	Н	В
Виробничі конфлікти	Н	В	Н
Насилля в сім’ї	В	В	В
Виклик зі зброєю	В	В	В
Бійка в громадському місці	Н	Н	В
Проникнення в житло насильницьким методом	Н	Н	В
Переслідування злочинця	В	Н	В
Зупинка транспортних засобів	Н	Н	Н
Виклик на спрацювання засобів сигналізації	Н	Н	Н
Злочин проти дитини	В	В	В
Вбивство	Н	В	Н
Зґвалтування	Н	Н	В
Тілесні ушкодження	Н	Н	В
Утоплення	В	Н	В
Розслідування нападу	Н	Н	Н
Розслідування крадіжки	Н	Н	Н
Ушкодження, отримане в сім’ї	Н	Н	Н

Вивчення та аналіз професійної мотивації, що формує певні особистісні якості, можливо проводити на основі урахування трьох основних складових життєдіяльності працівника правоохоронних органів: морально-етичної, фізичної та соціально-економічної (див. рис. 1).

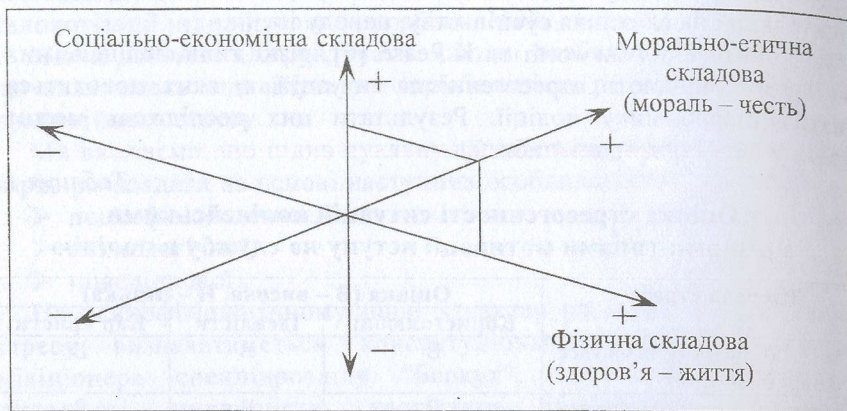

Рис. 1. Модель еквіпотенційного простору професійної мотивації

Як видно з рисунка, основні критерії оцінки професійної мотивації працівника правоохоронних органів знаходяться в тривимірному просторі. Кожна складова не може бути домінуючою, тому що у протилежному разі буде порушена пропорційність, і одна зі складових буде домінувати в мотивації професійної діяльності. У випадку диспропорції, кожна зі складових буде блокувати (гальмувати) професійні дії працівника правоохоронних органів у різноманітних ситуаціях оперативно-службової діяльності.

Острах за власне життя і здоров'я буде блокувати рішучі й активні дії при проведенні спецоперацій або інших складних оперативно-службових дій. Морально-етичний вакуум буде блокувати дії питаннями типу: "В ім'я чого я ризикую життям?", особистісні соціально-економічні проблеми – твердженнями типу: "За таку мізерну зарплату я не буду ризикувати власним життям!". Незадоволеність однієї зі складових може призвести не тільки до високої ротації особового складу спецпідрозділу, але і до професійного стресу, професійної деформації чи зрадництва професійних інтересів з можливим "переходом" кваліфікованого фахівця до кримінальних структур.

На характер індивідуальних особливостей буде накладати відбиток і низка опосередкованих факторів, що визначатимуть специфічність проявів на кожному з розглянутих нами рівнів. До їхнього числа можна віднести вікові, генетичні (наприклад, статеві) розбіжності, ступінь тренуваності і рівень індивідуальної професійної підготовки. Залежно від двох останніх факторів

потенційні можливості одного й того самого працівника можуть істотно варіюватися.

Доказом усьому вищесказаному можуть служити результати проведеного нами дослідження, в якому взяли участь дві категорії персоналу ОВС – міліціонери патрульно-постової служби і міліціонери спецпідрозділу "Беркут". Кожна з них, у свою чергу, включала одну експериментальну і дві контрольні групи. Стосовно експериментальних груп чисельністю по 30 чоловік проводилася поглиблена професійно-психологічна підготовка з використанням методу стресових впливів, який включав: проведення занять із бойовою стрільбиною; подолання спеціальних психологічних смуг в індивідуальних засобах бронезахисту; дії у вогнищах пожеж і димових завіс; виконання спеціальних задач щодо нейтралізації дій "агресивного натовпу" із застосуванням спеціальних засобів "Хмара", "Черемха", "Терен" та ін.

Психодіагностика контрольних груп проводилася без попередньої поглибленої професійно-психологічної підготовки. Причому перші з контрольних груп (37 чоловік, які застосували при виконанні задач оперативно-службової діяльності зброю на поразку і 22 чоловіки, які одержали у ході виконання складних задач оперативно-службової діяльності поранення або були травмовані) були учасниками виконання задач у ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності, а другі (42 чоловіки – працівники патрульно-постової служби міліції (ППСМ) і 28 чоловік – міліціонери спецпідрозділу "Беркут") склалися з працівників міліції, які не брали участі в спеціальних операціях.

Результати первинної психодіагностики експериментальних і контрольних груп, проведеної за допомогою ММРІ, не дозволили нам виявити статистично значущих відхилень від середніх показників норми за всіма шкалами. Усереднений профіль ММРІ усіх обстежених 189 працівників правоохоронних органів до їхньої участі у виконанні оперативно-службових задач в умовах підвищеного ризику для життя поданий на рисунку 2.

У контрольних групах, що не брали участі у спеціальних операціях, усереднений профіль особистості працівника міліції істотних змін не зазнав (табл. 2).

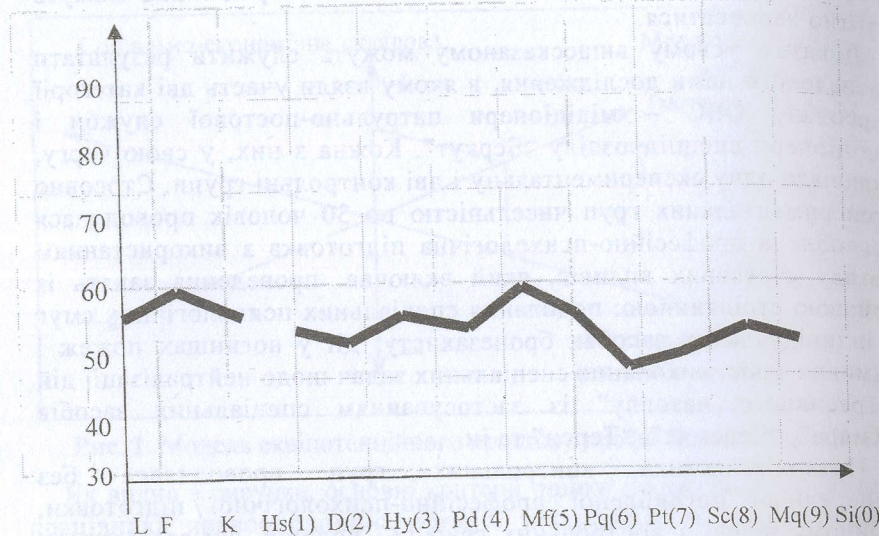

Рис. 2. Усереднений профіль особистості персоналу ОВС експериментальних і контрольних груп за результатами первинного обстеження

Таблиця 2

Усереднений профіль особистості персоналу ОВС, що не брали участі у спеціальних операціях

	Шкали MMPI												
	L	F	K	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
Т-оцінки	56,1	58,0	55,8	52,7	51,2	55,6	52,1	59,4	54,9	46,8	50,5	52,3	49,2

Варто звернути увагу на виникаючу розбіжність у профілях MMPI персоналу ОВС експериментальних і контрольних груп ППСМ і спецпідрозділу "Беркут".

Відповідні усереднені профілі MMPI подані на рисунках 3-4.

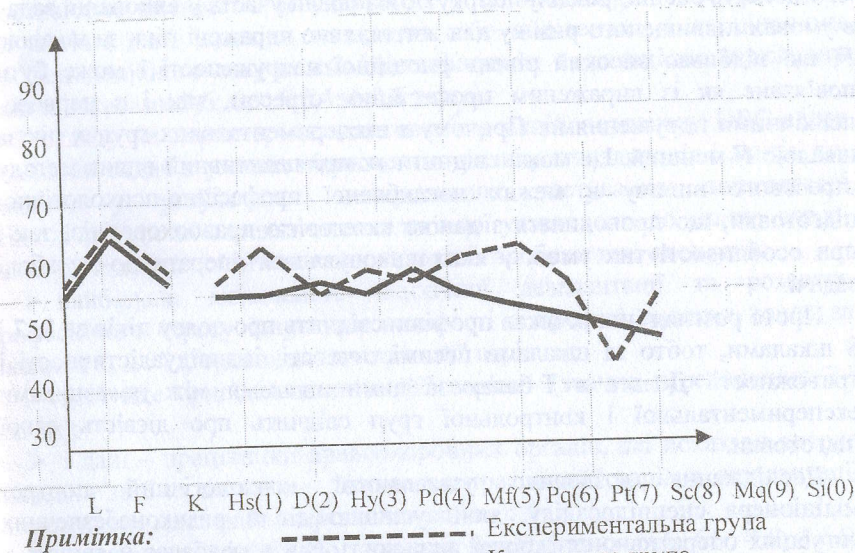

Рис. 3. Усереднені профілі особистості працівників ППСМ експериментальних і контрольних груп

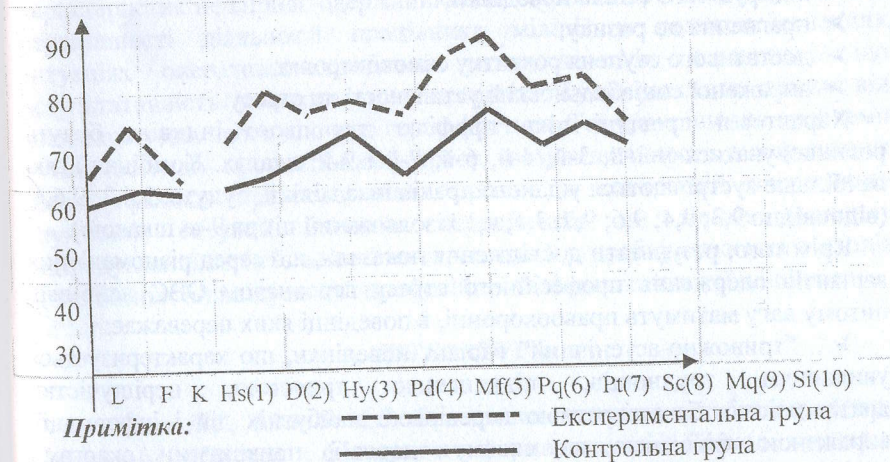

Рис. 4. Усереднені профілі особистості міліціонерів спецпідрозділу "Беркут" експериментальних і контрольних груп

З наведених рисунків очевидно, що у працівників ППСМ та у міліціонерів спецпідрозділу “Беркут”, які брали участь у виконанні задач в умовах підвищеного ризику для життя, явно виражені піки за шкалою *F*, що відбиває високий рівень емоційної напруженості і може бути пов’язане як із вираженим професійним стресом, так і з нервово-психічними порушеннями. Причому в експериментальних групах пік за шкалою *F* менший. Це може свідчити як про позитивний вплив методу стресового впливу в межах поглибленої професійно-психологічної підготовки, що проводилася з даною категорією правоохоронців, так і при особливості тих умов, у яких виконувалися оперативно-службові задачі.

Проте розгляд інших шкал профілю свідчить про появу піків за 2, 7 і 8 шкалами, тобто за шкалами песимістичності, індивідуалістичності і тривожності. Дельта в Т-балах за цими шкалами між показниками експериментальної і контрольної груп свідчить про дієвість даної підготовки.

Дослідження дозволило узагальнити психологічний портрет міліціонера спецпідрозділу, який успішно діє в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності. Він передбачає наявність у індивіда:

- високої активності і рівня домагань;
- яскравої емоційної реакції імпульсивності;
- лідируючого стилю поведінки;
- прагнення до ризику;
- достатнього ступеня розвитку самоконтролю;
- вираженої соціабельності й усталеності до стресу.

Характерні провідні піки профілю для цього індивіда будуть розташовуватися у 1-й, 3-й, 4-й, 6-й, 7-й і 9-й шкалах. Комбінації, які найбільше зустрічаються у даного працівника міліції, будуть: 9,4,3; 9,6,4; (відповідно 9,3; 9,4; 9,6; 9,7; 3,1; 4,1 і ізолюваний пік за 9-ю шкалою).

Крім того, результати дослідження показали, що серед різноманітних варіантів одержання професійного стресу персоналом ОВС найбільш питому вагу матимуть правоохоронці, в поведінці яких переважає:

- “тривожно-астенічний” варіант поведінки, що характеризується униканням труднощів, підвищеною тривогою, нерішучістю, дратівливістю, багатократною перевіркою майбутніх дій і інформації, вираженою фіксацією на своєму здоров’ї, прикритими скаргами соматичного характеру (профілі характерні високими піками 1-ї і 7-ї шкал за методикою ММРІ, наприклад – значне перевищення показників за 7-ю шкалою над іншими – 1,3; 7,3 тощо);

- “ригідно-агресивний” варіант поведінки, що характеризується

негативним ставленням до всього, що відбувається, ворожістю, злостивістю, мстивістю й упертістю у відносинах із навколишніми. Найчастіше дані індивіди вважають себе обділеними і неоціненими (профіль подібного типу можна ідентифікувати за наявністю виражених піків за шкалами 9,6; 6,9; 9,6,4; 6,9,4 тощо).

З огляду на характер дезадаптивних реакцій персоналу ОВС після виконання задач в умовах підвищеного ризику для здоров’я і життя, які виявили у результатах попереднього тестування вищевказані психодіагностичні кореляти психологічної усталеності до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності, можна зробити такі **висновки**:

- найбільша можливість психічної дезадаптації та розвитку професійного стресу існує при наявності в профілі високих точок за шкалами 1, 2 і 7 (“тривожно-астенічний” варіант);

- далі йде “ригідно-астенічний” варіант (значне перевищення 7-ї шкали);

- і далі – працівники правоохоронних органів, які показали високе значення за 3-ю шкалою – “істеро-експресивний” варіант дезадаптації (інфантильне мислення й афективна логіка);

- працівники міліції, що показали профілі типу: 9,6; 6,9; 4,9; 4,6,9; 9,4 тощо, потребують підвищеного контролю їхніх соціальних проявів та повинні входити до групи посиленої психологічної уваги.

Однак, слід зауважити, що індивідуальна варіативність особистісних характеристик не сприяє одержанню достовірного прогнозу успішності / неуспішності діяльності працівника міліції у ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності. Ми переконані, що результативність кожного правоохоронця буде залежати також від значущості для нього діючого стрес-фактора. Тому, вирішення проблеми усталеності до професійного стресу, результативності використання даного фахівця правоохоронних органів в конкретній оперативно-службовій ситуації повинне передбачати не тільки вивчення індивідуальної варіабельності на стрес, але й розробку сучасних підходів щодо оцінки індивідуальної професійної та функціональної надійності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дикая Л.Г., Махнач А.В. Отношение человека к неблагоприятным жизненным событиям и факторы его формирования // Психол. журнал. – 1996. – Т.17. – №3. – С.137-148.
2. Лазарус Р.С. Индивидуальная чувствительность и устойчивость к стрессу // Психологические факторы на работе и охрана здоровья. – М.-Женева, 1989. – С.121-126.

3. Evans P., Endgerton N. Life events and mood as predictors of the common gold // Br. J. Med. Psychol. 1991. V.64. № 1. – P.164.

4. Paykel E.S., Prusoff B.A. and Uhlenhuth E.H., Scaling of life events // arch. Gen. Psychiat, 1971. V.25. – P.340-347.

5. Теличкін О.О. Особливості психологічної адаптації працівників поліції до умов служби в миротворчій місії ООН. – Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Університет внутрішніх справ. – Х., 1998. – 18 с.

6. Тімченко О.В. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування: Монографія. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 268 с.

УДК 159.9:159.94

Кочарян О.С., доктор психологічних наук, професор,
Мозговий В.І.

ОСОБЛИВОСТІ СИМПТОМОКОМПЛЕКСУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ / СТРЕСОУРАЗЛИВОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВСП

Актуальність дослідження. Коло впливу різних стрес-факторів на психіку людини взагалі дуже велике – міжособистісні та внутрішньоособистісні конфлікти, життєва криза, загибель близької людини і т. ін.

Специфіка виконання службових обов'язків та навчально-бойових задач, військовослужбовцями структурних підрозділів військової служби правопорядку (ВСП) характеризується ще більшим зростанням інтенсивності і сили стресу на особистість. Так, основними стрес-факторами, які діють на психіку військовослужбовців, є ненормованість діяльності і велика тривалість робочого дня, небезпека для здоров'я і життя при виконанні оперативних завдань, повсякденна напруженість на чергуванні у чеканні виклику, висока ступінь відповідальності при прийнятті рішення, яке впливає на подальшу долю людини. Екстремальні й особливі умови професійної діяльності військовослужбовців негативно впливають на стан їхнього психологічного здоров'я. Як відомо, одним з основних і невід'ємних факторів протидії цьому негативному впливу є

емоційна стійкість [1]. Фактично мова йде про стресостійкість особистості. Альтернативне цьому поняттю в літературі ми зустрічаємо таке поняття, як стресовразливість [2].

Незважаючи на велику кількість робіт з проблеми емоційної стійкості, це роботи Л.М.Аболіна, П.Б.Зільбермана, В.М.Писаренко, В.А.Плахтієнко, О.А.Сиротіна, О.А.Чернікової та ін. [1], сьогодні бракує наукових досліджень, присвячених проблемі стресостійкості / стресовразливості військовослужбовців військової служби правопорядку (ВСП). Так, особливі вимоги щодо виконання професійних обов'язків структурними підрозділами ВСП потребують певних вимог до особистості військовослужбовців, які несуть службу в цій структурі Збройних Сил України.

На сьогоднішній день є відсутнім психологічний особистісний профіль військовослужбовця ВСП, наявність якого допомогла б проводити професійний психологічний відбір до структурних підрозділів ВСП. З одного боку, в перспективі, це допомогло б проводити певний моніторинг цього відбору, а згодом і його корекцію. З іншого боку, накопичена база даних допомогла б створити адекватну психокорекційну програму з підтримання емоційної стійкості військовослужбовців ВСП.

Аналіз проблеми. В літературі є різні концептуалізації стресостійкості / стресовразливості особистості, узагальнюючи які можна звести до трьох напрямків. Перший – це напрямок, який пов'язаний з роллю захисних механізмів та подоланих стратегій, другий, когнітивний напрямок, пов'язаний з успішністю переживання стресу на рівні неадаптивних когнітивних стратегій (когніцій), третій – напрямок емоційно-особистісний, який пов'язаний з особистісними властивостями переживання людиною стресу – тривогою, сенситивністю, гіперсоціальністю і т. ін. У рамках кожного з цих напрямків зустрічається широкий спектр диференціації і трактування поняття стресостійкості / стресовразливості [3]. Для емпіричного дослідження цього поняття, на нашу думку, найбільш перспективним і продуктивним є третій напрямок, який дозволяє розглянути стресостійкість / стресовразливість, як структурне новоутворення на рівні симптомокомплексу. Під симптомокомплексом ми розуміємо сукупність рис особистісного та психодинамічного рівнів, які визначають можливість або неможливість подолання людиною стресу.

Мета та цілі дослідження: виявити особливості організації